

Edebiyat ve Psikanaliz Üzerine

Murat Turna

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü,
Konya, Türkiye, turnam@gmail.com

Makale Bilgileri	ÖZ
Makale Geçmişi Geliş: 10.02.2020 Kabul: 09.04.2020 Yayın: 29.06.2020 Anahtar Kelimeler: Edebiyat, Psikanaliz, Psikanalitik Edebiyat Kuramı.	<p>Edebiyat insan ruhunu, hayatını konu alır ve buradan beslenir. Yaşanan gelişmeler onda iz bırakır. Edebiyat üzerinden çağı, insanoğlunun ruh dünyasını tahlil etmek mümkündür. Söz konusu tahlil esnasında diğer disiplinlerden faydalanıp değişik yöntemler kullanılabilir. Sosyal bilimlerin eklettik, disiplinler arası işbirliğine müsait yapısı buna fırsat sağlar. Bu bakımdan edebiyata katkı sağlayacak alanlardan biri de psikanalizdir. Psikanaliz de tıpkı edebiyat gibi insan hayatına yakından bakar. Ruhla ve ruhun sıkıntıları ile ilgilenir.</p> <p>Edebiyat ve psikanalizin müşterek mesaisi sanat eserini, sanatçının iç dünyasını ve çağın koşullarını kavramak için yeni bir perspektif sunacak niteliğe haizdir; zira konuları, malzemeleri, kendine has özellikleri ve yorum imkânları ile bu iki sahanın birbirine yakın, birbirini tamamlayan hatta iç içe geçen tarafları fazladır. Dolayısıyla edebiyat ve psikanaliz üzerine yoğunlaşmak insanı ve sanatı farklı renklerin ışık tonları altında müşahade etmek ve anlamak bakımından yararlı olacaktır. Makale, psikanalizin bir kuram olarak edebiyata getirdiklerini ve edebiyatın bundan istifadesini ele almayı amaçlamaktadır.</p> <p>Makalenin ilk kısmında, edebiyat ve edebiyata yardımcı disiplinler kısaca ele alınmış, ikinci kısmında kavram ve öğretisi olarak psikanalizin ne olduğu anlatılmıştır. Psikanalizin tarihçesine, gelişim sürecine değinilmiştir. Son olarak edebiyat ve psikanaliz ilişkisi üzerinde durulmuştur. Karşılıklı olarak birbirini besleyen bu iki disiplinin ilişkisine ve psikanalizin edebiyat araştırmalarına katkısına dikkat çekilmiştir.</p>

About Literature and Psychoanalysis

Article Info	ABSTRACT
Article History Received: 10.02.2020 Accepted: 09.04.2020 Published: 29.06.2020 Keywords: Literature, Psychoanalysis, Psychoanalytic Literary Theory	<p>Literature focuses on the human soul and human life and nourishes from there. Developments leave a mark on it. It is possible to analyze the spiritual world of human and his age through the literature. Different methods can be used during the analysis in order to benefit from other disciplines. The eclectic, interdisciplinary collaboration of social sciences provides this opportunity. In this respect psychoanalysis is one of the areas that will contribute to the literature. Psychoanalysis also has a close look at human life like literature. It concerns with soul and spiritual depression.</p> <p>Joint efforts of literature and psychoanalysis have qualifications to offer a new perspective to understand the artwork, artist's inner world and the conditions of his age; forasmuch complementary sides of these two sites are close to each other and even more intertwined. Therefore, concentrating on literature and psychoanalysis will be beneficial for the understanding of human and art and observing them under the light shades of different colours. The article aims to address psychoanalysis as a theory that brought to literature and the benefits that literature utilized. In the first part of the article, the disciplines that helped literature and literature are discussed briefly, and in the second part, what is psychoanalysis as a concept and doctrine are explained. The history of psychoanalysis and its development process are mentioned. Finally, the relationship between literature and psychoanalysis is emphasized. Attention is drawn to the relationship between these two disciplines that feed each other and the contribution of psychoanalysis to literature researches.</p>

Atf/Citation: Tuna, M. (2020). Edebiyat ve psikanaliz üzerine, *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 4(1), 1-17.

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/). (CC BY-NC 4.0)"

GİRİŞ

Edebi eser okuyucu, yazar ve toplum üçgeninde dikkate şayan bir veri nesnesidir. Böylesine çok yönlü sanat eserini incelemeye yardım edecek disiplinlerden ve kuramlardan haberdar olmak gereklidir. Her eserin kökeninde üretme, yeni bir oluşum meydana getirme motivasyonu yattığından, sunulan eserde göz ardı edilemeyecek psikoloji faktörü vardır. Söz konusu faktör çok boyutludur. İlki eserin somutlaşması öncesinde yaşanan zihni plana yöneliktir. İkinci boyut, eserin kendisinde temalar, duygular, düşünceler, olay örgüsü ve kahramanlarla cisimleşen psikolojidir. Eserin okuyucuda meydana getirdiği psikoloji ise bir diğer tarafı teşkil eder. Tüm bunları anlayıp incelemede edebiyata en çok fayda sağlayacak olan dal psikanalizdir.

İster nesir ister nazım olsun, edebî eserde tespit edilen ancak layıkıyla anlaşılmayan, fark edilen ancak anlamlandırılmakta güçlük çekilen veyahut görülmeyen ancak sezilen unsurları mümkün mertebe insicamlı şekilde açıklayabilecek bir düşünce eksenini geliştiren psikanaliz, son dönemde edebiyat araştırmalarında kendisine başvurulma sıklığı gittikçe artan bir yardımcı disiplin olarak dikkat çekmektedir. Psikanalizin mahiyetine temas etmeden evvel edebiyat hakkında kısa, genel bir değinide bulunarak onun hangi disiplinlerle işbirliği içinde olduğundan söz etmek yerinde olacaktır.

Edebiyat ve Edebiyata Yardımcı Disiplinler

Edebiyatın çok kez tanımı yapılmış ve onun ne manaya geldiği üzerine yorumlarda bulunulmuştur. En yaygın görüşlerden biri, edebiyatın bir güzel sanat dalı olduğudur. Ünlü Alman filozofu Hegel, güzel sanatları çeşitli gruplar hâlinde sınıflandırarak edebiyatı, söz sanatı olarak tarif eder. Bundan da okuyanda estetik heyecan, haz uyandıran yetkin nitelikteki yazılar kastedilir. Böylece edebî eser denildiğinde, “*edebiyat sanatının bünyesinde oluşan, sanatçı – muhatap ilişkisini doğrudan doğruya kuran ve malzemesi kelimeler olan sanat eseri*” anlaşılmaktadır (Önal, 1999: 22-31).

Edebiyat aynı zamanda akademik özellik taşıyarak araştırma ve öğrenme faaliyetleri içeren bir bilim olarak görülür. Bu bilimin hangi yöntemleri kullandığı, neye yaradığı, işlevleri şöyle anlatılmıştır:

“*Edebiyat, yeri geldikçe, fen bilimlerinin (analiz ve sentez gibi) metotlarını da dikkate alır; ayrıca, hem alet ilimlerinin hem de sosyal bilimlerin metot ve tekniklerini kullanır. Karşılaştığı edebî eserlere göre yeni teknikler belirler; edebî eserleri birbirine göre değerlendirir; çağı, nesli ve türü içindeki yerini inceler; edebiyatın konusunu, amacını, fonksiyonunu, mâhiyetini, tekniğini ve bunlara benzer özelliklerini araştırır; verileri tetkik eder, geneller, özelleştirir; istisnai kurallar oluşturur; bazen kurallardan uzaklaşır, kimi zaman bir sonuca bağlamaya çalışır ve bir obje olarak kabul ettiği edebî eseri anlamaya ve anlatmaya yönelir.*” (Önal, 1999: 56-57).

Edebiyat biliminin dalları vardır: Edebiyat teorisi, edebiyat tarihi, edebî tenkit, edebiyat sosyolojisi, edebiyat eğitimi... Bunların ilki olan edebiyat teorisi geniş bir alan teşkil eder ve saha çalışmalarının yürütülmesine kılavuzluk eder. “*Edebiyat teorisi, edebiyatın tanımını, konusunu, alanını, sınırlarını; orijinal bir tanıma ulaşmış her edebî terimi ve onun kavramsal boyutunu; edebiyat sanatı ve edebiyat bilimi içinde kullanılan bütün metotları; edebiyat sahasının başka sahalar ile olan ilgilerini; edebiyatın hayata transfere edilebilecek bütün zeminlerini; edebî bilgileri; tür ve şekil konularını; edebî sanatları; bunlara ait her türlü terim, tanım ve bakış açılarını; edebiyata âit her türlü niçin ve nasıl sorularını inceler.*” (Önal, 1999: 67).

Sundukları farklı bakış açıları ile edebiyatın ne olduğunu cevaplamaya çalışan edebiyat kuramları, onun güzel, kurmaca ve yoruma açık olduğuna odaklanır. Edebiyatın insanı, toplumu, hayatı nihayetinde hakikati kavramaya yaradığını; insanoğlunu eğittiğini, olgunlaştırdığını kendi çerçevelerinden açıklarlar (Aytaç, 2005: 11).

Edebiyata dair olan bu kapsamdaki teorik bilgiler çok fazladır ve teferruatı ile nakletmeye ihtiyaç yoktur. Edebiyatın doğuşu, mahiyeti, ne işe yarayıp hangi amaca hizmet edeceği, edebiyat geleneği vs. gibi meseleler hakkında asırlar içerisinde muhtelif görüşler ileri sürülmüştür ve rahatlıkla ulaşılabilecek çok sayıda kaynak vardır. Edebiyat bahsinde belirtilecek önemli bir nokta ise onun tüm bu yorumların ötesine taşan bir tarafı olduğudur. Edebiyat, insan ruhu ile ilişkilidir, sürekli onunla temas hâlinindedir. Ruh ise aşkındır. Verili sınırın ötesine geçebilir, kendisine biçilenden yükseğe ulaşabilir, öngörülen bilincin üstüne çıkabilir. Bu yüzden edebiyatta aşkın bir yön bulunur. Onu incelemek, zengin görüşlerle amaçlarına boyut katmak için başka disiplinlerden fayda sağlanabilir.

Edebiyat bir bilim ve sanat dalı olarak ona destek verecek ve sınırlarını geliştirecek verimleri kendisine mal etmelidir. Nitekim edebiyat başka bilimlere beslediği gibi kendisi de başka bilimlerle beslenir. Teoloji, siyaset bilimi, iktisat, sosyoloji, tarih, antropoloji, etnoloji gibi disiplinler edebiyat çalışmalarına yardımcı olur. Yine felsefe, göstergebilim, psikoloji gibi disiplinler ona doğrudan boyut katarak edebiyat araştırmalarına ivme kazandırır. İstatistiği, arkeolojiyi, sanat tarihini kısaca pek çok bilgi alanını buna eklemek mümkündür. Tüm bu sayılan bilim dalları edebiyat kuramları geliştirmede, edebiyat tarihini yazmada, edebî tenkitte fayda sağlar.

Bu doğrultuda, şu görüşü dile getirmek mümkündür:

Bilimleri mutlak sınırlara hapsedmek, onları yenilik getirmekten men etmek demektir. Örneğin psikanalizi sadece psikanaliz olarak kendi bölgesinde kalmaya zorlamak, ürünleri ile adeta insan ruhunun laboratuvarı ve vitrini gibi olan edebiyatın yoğurucu bir hamleden mahrum kalması demek olacaktır. Bu da yeni bir perspektiften, yeni yaklaşım tarzlarından, inceleme yöntemlerinden, tezlerden, antitezlerden, daha önce dile getirilmemiş yorumlardan olmaktır. Hâlbuki özellikle sosyal bilimler sahası her daim tazelik içinde olmalıdır. Bu doğrultuda denebilir ki edebiyat da tarih, felsefe, psikoloji, sosyoloji gibi yön verici ve zenginleştirici disiplinlerden uzaklaştıkça daha yavan, daha içine kapanık, daha az renkli olacaktır.

Psikanaliz

Kavram ve Öğreti

Psikanaliz, kurucu babasının da anadili olan Almancada, “*ruhla analiz*” demektir. Çoklarının zannettiği gibi “*ruhun analizi*” anlamına gelmez. Dolayısıyla kavramdan yola çıkarak psikanalizin üstlendiği görevin mahiyeti ve hassasiyeti anlaşılabilir. Hastaya ise psikanalitik literatürde “*analizan*” denir. Analizan, Fransızca bir kelimedir ve analiz eden demektir; analiz olan değil. Burada mühim bir nüans yatar. Aslında hasta, kendi geçmişine yeniden dönerek yorum yapan, analiz eden kişidir. Psikanalist hastaya analiz esnasında tecrübe ve öngörülerini ile çok titiz bir şekilde refakat eder (Habip, 2012: 22).

Psikanaliz teorisi ve pratiği ile esasen meşhur Avusturyalı nörolog Sigmund Freud’un ortaya koyduklarına dayanır. O, 19. asrın meşhur Fransız nöroloğu Charcot’un hipnoz yöntemi ile Avusturyalı bir hekim olan Josef Breuer’in “*katarsis*” adıyla bilinen yönteminden etkilenmiştir. Freud tecrübelerden yola çıkarak hipnotik telkini, psikanalizin kullanışlı kavramlarından biri olan serbest çağrışıma dönüştürür. Bu yöntemle bilinçaltını harekete geçirir. Hastanın hatıralarını, bastırılmış iç tepkilerini açığa vurmasını sağlar. Böylece ruhta düğüm olan o ana geri dönerek, düğümü çözer ve bilinçaltında yer eden sorunun tekrar baş göstermesinin önüne geçer.

Hasta, istenmeyen çağrışım ya da hatıraları dile getirmemek için direnirse, meselenin tezahürü de şekil değiştirebilir zira Freud’un ifadesi ile “Ruhsal malzemeler kılık değiştirebilir.” Direniş ne kadar büyükse bu malzemelerin sembolik biçimde dile getirilişi o denli değişik ve çeşitliliği de o denli

fazla olur. Psikanalist, sözlerde gömülü olan anlamı keşfeden kimsedir. Freud, bilinçaltında yatan ruha ait malzemeyi, bir maden yatağı gibi değerlendirerek verileri yorumlar. Bu malzemeler çok çeşitlidir:

Rüyalar, amaçsız tavırlar, takıntılar, sinire bağlı tikler, tekrarlar, dil sürçmeleri (*parapsaxis*), afallamalar, hataya düşmeler... Psikanaliz tüm bunlar üzerine yoğunlaşır ve sinir hastalıklarının bazı tiplerini (*nevrozları*) psikolojik bir teknikle iyileştirmeye uğraşan tıbbî bir metottur (Freud, 1996: 59). Psikanaliz tedavisinin maksadı, ruhi sıkıntıları olan kişinin yaşam kalitesini tekrar elde etmesini sağlamaktır. Hasta tıpkı diğer sağlıklı bireyler gibi hayattan ve yaptığı işten zevk alacak şekilde moral gücüne, çevresi ile uyumlu normal bir ruh hâline kavuşmalıdır.

Psikanalize göre insan davranışları tesadüfî değildir. Ruhi sebeplere dayanır. Rastgele olduğu izlenimi veren davranışların, sıradan olduğu zannedilen rüyaların, anlam verilemeyen öfke nöbetlerinin, gülüp geçilen dil sürçmelerinin, gafların vs. esasen psikopatolojik bir kırılmanın tezahürü olması kuvvetle muhtemeldir. Böyle bir bilinç yarılması esnasında kişinin zihninde ne varsa ortaya saçılıverir (Freud, 2004: 85). Bu da duruma göre kendine bir kılıf bulur. Bazen tepki içeren bir davranış, bazen bir rüya, bazen de gülünç veya yerine göre küçük düşürücü bir telaffuz hatası olabilir. Freud psikanalizle kişinin iç dünyasındaki çatışmaların giderilebileceğini ve böylece bilincin dinç ve ahenkli işleyerek, iç huzurun temin edilebileceğini düşünür. Ruhtaki yaraları gidermek için en etkili araç ise söz yani hipnotik telkindir. Psikanalize dair konferanslarının birinde şöyle der:

“Bundan böyle sözlerde saklı büyü’yü de anlamaktayız. Söz, bir insanın başkasını etkilemede başvurduğu en önemli çare, söylendiği kimsede ruhsal değişikliklere yol açma bakımından eşi bulunmaz bir araçtır; dolayısıyla, sözlerdeki büyüden yararlanılarak hastalık belirtilerinin, hele bunlar arasında ruhsal nedene dayananların giderilebileceği savında yadırganacak bir taraf yoktur.” (Freud, 1996: 44).

Telkinin temel ve ehemmiyetli bir husus olduğunu, öğretisinin kökenine yerleştirmiş olan Freud, insan zihnini topografik biçimde; yani bölümlere ayırarak inceler. Bilinç öncesi, bilinç ve bilinçdışı şeklinde bir tasnifte bulunur. Topografik varsayımının yeterli olmadığı durumlarda ise yine onu reddetmeden yapısal varsayımını devreye sokar. Buna göre zihin bir aygıttır ve id, ego, süperego parçalarından oluşur.

İd, libido denen enerjinin kaynağı, örgütlenmemiş ve ilkel kısımdır. Bu kısımda haz ve doyum esastır. Burada gerçeklik ilkesine aldırış edilmez ve bilinç dışı kuralları geçerlidir. Ego, id’den gelen dürtülerle gerçekler arasında düzenli bir ilişki kurar. Burada aklileştirme, mantık kuralları esas alınarak id’le dış dünya arasında uyum sağlanır. Ego ayrıca süperego ile de uyumu sağlayan bir denge ve denetim mekanizmasıdır. Ego hem bilinç hem de bilinç dışı bölümleri vardır. Süperego bireyin içselleştirdiği değerlerle oluşan kısımdır. Buna üst benlik de denilir (Alper, 2012: 19-20).

Freud’un topografik ve yapısal zihin bölümlendirmeleri, sonraki kuşakların da değişmeyen modelini teşkil eder. Böylece psikanaliz görüşünün bir temellendirmesi yapılır. Mamafih insan yaşamının ilk dönemleri de oral, anal, fallik gibi bölümlendirmelere ayrılır. Çocuktaki cinsî hislerin, anneye olan ilgi ve bağımlılığın, babaya karşı geliştirilen tavrın, mezkûr dönemlerle birlikte düşünüldüğünde, insan üzerinde etkili olduğu varsayımını öne süren Freud, ebeveynin ve cinsî güdülerin yaşantıdaki belirleyiciliğinde ısrarcıdır. Söz konusu fikirlerini, çok bilinen mitolojik bir hikâyeye dayandırarak, Odip kompleksi diye adlandırılan çarpıcı bir benzetme ile açıklar. Kişiliğin çocukluktan itibaren oluştuğunu ve tatmin edilemeyen isteklerin ileride sorunlara (nevroza) yol açacağı görüşünü savunur. Psikanalizin nevrozlara dair olan öğretisi üç esasa dayanır:

Cinsî güdüler önemlidir. Arzular ahlak dışı olup olmadığına göre değerlendirilerek ahlak dışı olanlar içsel bir sansür mekanizmasıyla bilinçdışına itilir. Son olarak zihni sinir rahatsızlığı olanlar (nevrozlu ile) hekimi arasındaki aktarımla nevrotik sorun düzeltilmeye çalışılır (Freud, 1996: 108).

Bu öğretilerde, savunma mekanizmaları şeklinde ifade edilen içsel tedbirler bütününe mühim bir yeri vardır. Bunlar kişiliğin bütünlüğünü, saygınlığını korumak amacıyla geliştirilmiş önleyici hamleler olarak düşünülebilir. Özdeşim kurma, bastırma, psikanalizin sanata dair görüşlerinde sıkça ifade ettiği yüceltme bunlardan bazılarıdır. Zikredilenler arasından bilhassa bastırma, psikanalitik kuramın belirli sorunlara ışık tutarken sıkça başvurduğu anahtar bir kavramdır. Bastırma bir çeşit güdülenmiş unutturmadır. Sakınılan hususların bilinçdışına itimi, bastırma olarak nitelenir. Bastırılmış olan duygu, düşünce, hayal ve hatıralar farklı biçimde su üstüne çıkar: Rüyalarda, dışarıdan bakıldığında anlamsız olduğu düşünülen takıntılar, itiraflar vs. Ancak bastırılmış olanların en fazla kendisini gösterdiği yerlerden biri olan rüyalara ayrıca değinmek gerekir.

Bilincin ve bilinçdışının belli koşulları oluşturması, rüyaya zemin hazırlar. Gündelik hayatta sosyal normlar etkilidir. Bu yüzden bireyler otosansür uygular. Uykuda iken baskı odakları adeta askıya alınır. Derinlere itilmiş travmatik hadiseler, kabahatler, suçluluk duyguları, açıklanmaktan kaçınılmış fikirler, ima dahi edilmemiş istekler, bastırılan heyecanlar doğrudan yahut kılık değiştirerek rüyaları şekillendirebilir. Rüya Freud'a göre "bir isteğin gerçekleşmesidir" ve ruhun çözülmesi açısından önem arz eder. Rüyaların yorumlanmasının Freud ve takipçilerinin hiç vazgeçmediği bir uğraş ve terapötik argüman olarak değerlendirilmesi, bunun nasıl bir psikanalitik gelenek olduğunun göstergesidir.

Freud görüşlerini kuram hâline getirmek için çok uğraşmıştır. Yukarıda özetlenen zihin modelleri, kişiliğin oluşumunu açıklayan (oral, anal, fallik vs.) evreler, Odip kompleksi, libidoyu açıklayan içgüdü kuramı (eros) gibi belli bir zemine oturttuğu fikirleri ile psikanaliz öğretisini ortaya koyarak genel çerçeveyi çizmiştir. Freud kök tezlerinden vazgeçmemiştir. Bunların en önemlisi ise libido dediği, cinsî enerji üzerine olan fikirleridir.

Cinsî enerjinin yerinde kullanılmayarak sürekli artması hâlinde, insan hayatında olumsuzluklar yaşanır. Libidonal isteklerin yeterince doyurulamaması, fiziki ve ruhi sorunlara elverişli bir bünyeye zemin hazırlar. Cinsî teşhire, saldırganlığa maruz kalmak, içgüdülerin bastırılması, duygularda yaşanan tatminsizlik nevrotik kişiliği oluşturan nüvelerdir. Freud takıntılarını, saldırganlığın, davranışlardaki kimi tuhaflikların izahını yaparken büyük ölçüde kendisinin ortaya koyduğu bu kurama dayanır.

Freud'un hayatının sonuna doğru geliştirdiği ölüm içgüdü (thanatos) ise psikanalitik öğretilere yaptığı son ilavedir. Ölüm içgüdü, insanoğlunun kendine ya da başkalarına dair yol açtığı tahribatı anlatmak için ortaya konmuş bir kuramdır. Yaşam içgüdü libidoya, ölüm içgüdü yaşam öncesi evreye dönme eğiliminin yol açtığı gerilim enerjisine odaklıdır. Tarih boyunca saldırganlık ve yıkım peşinde olma meylinin hiç sona ermediğini gözlemleyen Freud, bilinçdışına atılmış ölüm içgüdülerinin içten dışa yansımaları nedeniyle barbarlıkların yaşandığını savunur.

Yukarıdan beri nakledilen görüşler, psikanalizin hem ilk evresini hem de ana hatları ile temel öğretisini oluşturur.

Gelişim ve Tarihçe

Psikanaliz bilim çevrelerinde ilk kez boy gösterdiğinde, yoğun bir tepki ile karşılaşmıştır. Freud'un öğretisinin merkezinde yer alan cinsiyet duygusu ve ruhi sıkıntıların izahına yönelirken devamlı bu duyguya müracaat edilmesi, tepkilerin en başta gelen sebebidir. Psikanalize giriş taşlarını döşeyen yazı ve konferanslar, soğuk spekülasyonlar olarak değerlendirilmiş; önce Freud'un bulunduğu

Viyana’da ciddi bir tenkit rüzgârı esmiş, ardından bu rüzgârın “yeni dünya”ya kadar uzandığı müşahede edilmiştir. ABD gibi bilimsel spekülasyonların müşterisinin bol olduğu bir akademik hinterlandta bile bu görüşler olumlu karşılanmamıştır.

Doğuşundan bugüne kadar psikanaliz üzerine süren tartışmalar sona ermiş değildir. Psikanalizin bir bilim olup olmadığı meselesi çokça konuşulmuş; bilim olmadığı kanaatini taşıyanlar, onun bilinçaltı, bilinçdışı, rüya gibi somut ve nesnel ölçülere vurulamayan kavramlarla bir paradigma inşasına kalkışmasını doğru bulmadıklarını ifade etmişlerdir.

Bu görüşlere rağmen psikanalizin kendine ait terimleri, göndermeleri, pratikleri, deneyimleri olduğu göz ardı edilemez. Kültürel, antropolojik, psikolojik çözümler yapmada kullanışlıdır. İşe yarayan önermeler sunan çok yönlü bir öğretiler. Psikanalizin bilim dairesinde sayılmasına mani teşkil eden ana sebep, bilimin pozitivist ilkelerce tayin edilen bir iş olmasıdır. Evvela psikanaliz üstüne çalışmaların başladığı zaman diliminin 19. asrın ikinci yarısı olduğu hatıra gelmelidir. Bu dönemde pozitivism kendi kaidelerini tüm bilim mahfillerine dayatmış ve hükümlerini ilan etmiş durumdadır. Pozitivism maddeyi esas alır. Deney tecrübesine dayanır. Nesnel, somut sonuçlara dair konuşur. Bu sonuçlardan genellemelerde bulunarak kurallar koyar. Ruh gibi meçhul, üzerinde ölçüm cihazları ve laboratuvar tüpleri kullanılmayacak bir konu hakkında yapılan çalışmaları kabullenmesi elbette zordur (Emre, 2005).

Ne var ki zaman, psikanalizin lehine işler. Ruh bilimin gerçekten var olduğu, bunun büyüclük yahut gözbağcılığı olmadığı, dolaylı yollar ve farklı cinsten bir tecrübe ile sonuçlara ulaştığı uzun yıllar boyunca izah edilir. Kanıtlayıcı örnek vakalar sunulur. Bilinçaltı denilen esrarengiz ruh katmanının matematik kaideleri gibi kesinlik ve nesnellik içinde değerlendirilemeyeceği, bilinçaltı üzerinde yapılacak araştırmalarda pozitivist metotların büyük oranda çaresiz kaldığı ve işe yaramadığı açıklanır. Freud’un ardından psikanaliz, geniş çevrelerin odaklandığı bir sahaya dönüşür. Bu yapıya harç taşıyanlar, zaman içerisinde, klasik psikanalizin yetersiz kaldığı tarafları fark eder, sorunların giderilmesine fayda sağlayacak yeni bakış açıları geliştirir. Psikanalize değişik boyutlar katılır. Elbette bunları gerçekleştirirken görüş farklılıkları olmuş; birbiriyle uyuşmayan perspektifler zaman zaman yol ayrılıklarını da beraberinde getirmiştir. İlki 1911’de Alfred Adler’le yaşanır.

Adler psikanalize çevre kavramını getirir. Freud’un daha önce dile getirmediği şekilde, çevrenin kişiliğin gelişimine olan tesirini anlatır. O, kişiliğin izahında, id’in dürtüleri yerine, çevre faktörünün öncelikli olması gerektiğine kânidir. Hipnoza değer vermez. Selefinin rüya yorumlarının ilmi olmadığını düşünür. O dip kompleksine mesafelidir. (Adler, 2012: 99-130). Bu bakımdan da Freud’dan ayrılır. Görüşleri bireysel psikoloji olarak adlandırılan bir ekolü oluşturur.

Adler’in ardından 1914’te de Carl Gustav Jung ile Sigmund Freud arasındaki ilişkiler kopar. İkili arasında yaşanan ayrılık, psikanalitik öğretinin temeline yönelik fikirlerinin uyuşmazlığından kaynaklanır. Jung, Freud’un psikanaliz mantığının, indirgeyen ve sığlaştıran bir yapıda olduğunu düşünür ve vakalara yaklaşım biçimini eleştirir. Freud’un libido merkezli fikirlerini kabul etmek yerine, kendi kavramları ile oluşturduğu başka bir yorumu tercih eder. Kolektif (ortak) bilinçdışı ve arketip kavramlarını ortaya atarak ruhi dalgalanmaları, çeşitli tavırların altında yatan nedenleri kendi kuramına göre açıklar. Kolektif bilinçdışı, Freud’un ileri sürdüğü bilinçdışı kavramına Jung’un yaptığı bir ilavedir. O, insanın bilinçdışında ortak bir kültürel mirasın seyyal kodları olduğu kanaatindedir. Bilinçdışının bu kısmı, her insanda kolektiftir. Kültürlerde motiflerin, benzer mitolojik hikâyelerin, müşterek arketiplerin izahı, işte bu kolektif bilinçdışı ile yapılır:

“Kişisel bilinçdışı bireyin yaşamından kaynaklanan, unutulmuş, bastırılmış, yadsınmış ve bilinçdışı yoluyla algılanmış şeyleri kapsar; ortak bilinçdışı ise insanoğlunun tarih çağlarına,

toplumlara, ırklara bakmaksızın, ta dünyanın kuruluşundan beri evrensel durumlara karşı gösterdiği kalıpsal tepkileri içerir. Sayalım bazılarını: ‘Korku’, ‘tehlike’, ‘üstün güçlerle savaş’, ‘erkek – kadın’, ‘çocuk – anababa’, ‘aşk – nefret’, ‘doğum – ölüm’, ‘aydınlık – karanlık’ gibi karşıtlıklar örneğin” (Jung, 1997: 33).

Arketip ise aslen Yunanca bir kelime olup ana düşünce, ilk terim gibi anlamlara sahiptir. Jung psikanalize kazandırdığı bu terim için şunları der:

“İlksel imge, ya da bir başka deyişle arketip, tarih boyunca sık sık yinelenen ve yaratıcı fantezinin kendini serbestçe ifade ettiği her yerde beliren bir figürdür – bu, cin de olabilir, insan varlığı da, süreç de olabilir. Demek ki aslında mitolojik bir figürdür... Bunlar, deyim yerindeyse, aynı tip sayısız yaşantının psikişik kalıntılarıdır... Bu imgelerin her birinde bir miktar insan psikolojisi, insan yazgısı vardır, atalarımızın tarihinde sayısız kez yinelenmiş ve genelde hep aynı seyri izlemiş, sevinç ve üzüntülerin kalıntılarıdır” (Jung, 1997: 323).

Jung’un kuramında, dinî ve manevî olan unsurlar, Freud’da olduğu gibi yadsınmaz. Bilakis Jung, dinlerle ve maneviyatla yakından ilgilidir. Hint mistisizminden İslamiyet’e uzanan çizgide yoğun incelemelerde bulunmuş ve gördüklerinden etkilenmiştir. Onun görgü ve birikiminin psikanalize kattığı çok fazla husus bulunur. Psikanalizde çok özel bir yeri olan rüyalara yaklaşımı dahi Freud’dan farklıdır. O, rüyaları arketipler yardımı ile ele alır. Freud tekil örneklerden genellemelerde bulunurken, Jung düzinelerce hatta yüzlerce rüya üzerinden nihai hükmünü verir. Jung kuramını ilerlettikçe, Freud’un kuramını dogmatik ve engizisyoncu yaklaşıma sahip olmakla itham eder (Jung, 1997: 371).

Freud’un önceleri takdir edip tahsile yönlendirdiği ve himaye ettiği prenslerinden biri olan Otto Rank değinilmesi gereken bir diğer isimdir. Otto Rank tıp dünyasından değildir. Psikanaliz eğitimi de almamıştır. Buna rağmen parlak zekâsını aksettiren yazılarıyla Freud’un teveccühünü kazanır. Zamanla psikanaliz ve kültür, psikanaliz ve mitoloji temalı yazıları ile psikanalizin sınırlarını genişletir.

1924’te yayımlanan “Doğum Travması” adlı eseriyle Rank, anne karnında emniyet içinde geçen sürenin ardından, bireyin dünyaya gelerek yaşadığı şokun, tüm nevrozların başlangıcı için bir milat sayılması gerektiği tezini savunur. Ona göre yaşam boyunca gelişen kaygılar, doğumla yaşanan ayrılık kaygısının tekrarlarıdır. Bebek anne karnında kaybettiği konforu annesinin yardımıyla yeni ilişkiler geliştirerek telafi yoluna gider ancak kurulan her beraberlik, kurulacak bir yenisi yüzünden noktalanacağından ayrılık kaygısı adeta bir sendrom şeklinde durmadan tekrar eder durur (Rank, 2001: 8-9). Bu fikirler, Freud’un cinsiyetle bağdaştırdığı nevrotik sorunlara farklı bir yaklaşım getirmiştir.

Jacques Lacan, Freud’un öğretisine bağlı kalmakla beraber adeta bu öğretiyi tekrar dokumuş, dil ve bilinçdışı arasında ilişkiler kurarak, edebiyat ve psikanaliz arasında bağ tesis edenlerin görüşlerine başvurduğu biri hâline gelmiştir. Freud’un Odip kompleksini, dil terimleriyle yeniden yazan Lacan’a göre bilinçdışı, dil gibi yapılanmıştır; çünkü bilinçdışı da dil gibi bir çeşit göstergeler dizisidir. “Ayna evresi” adını verdiği bir çeşit metaforla fikirlerini açıklayan Lacan, aynada kendini inceleyen çocuğu, gösteren; aynada görüleni ise gösterilen olarak düşünür. Aynadan yansıyan yahut görülen imge, çocuğun “anlamı”dır. Dil tıpkı aynadan yansıyan gibi nesnenin yerine ikame edilendir. Meramını anlatmak için nesneyi göstermek yerine dili kullanmak, tüm dillerin simgesel bir düzende işlediğini anlatır. Lacan’a göre bu düzen Odip evresiyle eş zamanlılık içerir. Çocuk tüm simgeselliği bilinçdışıyla dil alanında öğrenir. Bu simgesel düzen ise ailenin ve toplumun çeşitli rollerle biçimlenmiş verili yapısını sunar. Lacan’ın tüm bunları anlatırken üslubunun kapalılığı ve izahlarının karmaşık görünüşü onu anlamayı zorlaştırmıştır (Eagleton, 2014: 187-188).

Genel olarak psikanalitik kurama bakıldığında Jung, Karen Horney, Horney ile yakın ilişkisi olan sosyoloji tandanslı Erich Fromm, Adolph Meyer, James S. Plant, H. S. Sullivan gibi isimler, ruhi vakaları izah ederken cinsiyet ekseninde sabit kalmayı yetersiz bir yaklaşım olarak değerlendirmiştir. Freud'un çizgisinden ayrılan pek çok kimse olmuş Alfred Adler, Otto Rank, "psikososyal gelişim kuramı" ile Erik Erikson, "nesne ilişkileri"ne odaklanan ve çocuk psikolojisindeki mühim çalışmalarıyla bilinen Melanie Klein, "kendilik psikolojisi" ile Heinz Kohut gibi psikanalistler ve arkadan gelen kuşaklar kimi zaman Freud'un öğretisinin üzerine kendi bulgu ve deneyimlerini ilave etmiş kimi zaman da onu hırpalarcasına eleştiriye tabi tutarak psikanalitik paradigmanın süreklilik arz eden gelişimine destek olmuşlardır. Bu sayede yeni ufuklar aralanmıştır.

Edebiyat ve Psikanaliz İlişkisi

Psikanalizin 20. asrın disiplini olduğu ve kendini kabullendirmesinin zaman aldığı düşünülürse, edebiyatla psikanaliz arasındaki ilişkinin geçmişi çok eskilere dayanmaz. Bu ilişki, her iki alanın yakın dönem çalışmalarının mahsulü olarak ortaya çıkmıştır. Edebiyatla psikanalizin müşterek çalışmaları şüphe ile karşılanmış, psikanaliz desteği ile yürütülen edebî araştırmalara itiraz edenler olmuştur (Todorov, 2001: 39).

Psikanaliz sanatta "niçin" ve "nasıl" sorularının cevaplanmasında fayda sağlar. Sanat eserinin ortaya konma sebebi ve sunuluş biçimi, onun üzerinde durduğu noktalardır. Freud psikanalizin psikoloji dışında dilbilimi, felsefe, biyoloji, estetik, sosyoloji, pedagoji, uygarlık, sanat tarihi gibi belirli sahalara için önemini anlatırken bilhassa sanat tarihi faslında – talebesi gördüğü Otto Rank'ın çalışmalarından da esinlenerek – şu sözleri sarf eder:

"Psikanaliz, sanat da giderilmemiş isteklerin doyurulmasını amaçlayan bir etkinlik gözüyle bakar; öyle bir etkinlik ki, başta sanatçının kendisini, sonra da dinleyici ve seyircileri kapsamına alır... Sanatçı kendini her şeyden önce özgür kılmaya uğraşan insandır ve eserini, kendi dışında bulunup kendisi gibi doyumdan yoksun bırakılmış isteklerin rahatsızlığını yaşayan daha başka kişilere sunarak onların da böyle bir özgürlüğe kavuşmasını sağlar. Gerçi sanatçı, düpedüz kişisel hayal ve isteklerini gerçekleştirmiş gösterir; ancak, bunların, bir sanat eserine dönüşebilmeleri için, söz konusu isteklerdeki ahlaka aykırılığı yumuşatan ve isteklerin çıktığı kişisel kaynağı gizleyen bir biçim değişikliğine uğraması, ayrıca estetik kuralları gözetenek başkalarına çarpıcı hazlar sunabilmesi gerekir. Bir sanat eserinin yaratılmasında sanatçının duyacağı manifest (açık) hazzın yanı sıra, içgüdülerin özgürlüğünü amaçlayan gizli çabaların sağladığı latent (gizli), ama çok etkili bir hazzın varlığını kanıtlamak psikanaliz için güçlük doğurmaz. Çocukluk izlenimleriyle bunların uyarılarına karşı tepkiler olarak sanatçının yaşantıları ve yarattığı eserler arasındaki ilişki, psikanaliz çalışmalarının en çekici konularından biridir" (Freud, 1996: 86-87).

Nakledilen bu ifadeler, psikanalizin sanata bakışını büyük oranda özetlediği gibi psikanalitik edebiyat kuramının da nüvelerini içerir. Tatmin edilemeyen arzuların bastırıldığı, zamanla onların kişiye özel anlamı olan imgelere yahut fantezilere dönüşebildiği psikanalistlerin hâkim kanaatlerinden biridir. Gerçek hayatta motivasyonunu sağlayamayan, yaşantısından tatmin olmayan kişi düş âlemine sığmır; zira bir türlü erişemediği hayallerini özgürce yaşayabileceği, sınırsız tasavvur imkânının olduğu bu âlem, doyum sıkıntısını gidererek onu rahatlatır ve normalleştirir. Bu noktada sanat, hayatın gerçekliği ile uzlaşmayan bireyin sığındığı alan olur. Bir sanat eseri, onu ortaya koyanın hislerinden, hayallerinden, bilinçaltından izler taşır. Sanat eserleri dışa vurulmaya çalışılanların sembolik yansımaları olabileceği gibi bazen katıksız biçimde onların ta kendisi olabilir. Düşler âlemi nevrozlu insanı nasıl rahatlatıyorsa sanat da sunduğu olanaklarla sanatçıyı öyle rahatlatır.

Aranma, psikanalizin köklü görüşlerinden biridir. Sanatçı istek, endişe ve korkuyu estetik biçimde aktarır. Bunları egonun temel unsurları olarak kabul etmek mümkündür. Okuyucu da bunları

haz alarak okur. Severek takip eder. Böylece yazar, okuyucunun egosundaki asli unsurları metin yoluyla yansıtmış ve onlara aslında kendilerini göstermiş, fark ettirmiş olur (Cebeci, 2015: 189). Bu kanaati psikanalizin temel taşlarından biri yapmış olan Freud'un, edebiyat vasıtasıyla okuyucunun doyumuna ulaştığı fikri gayet anlaşılırdır. Buna göre edebiyat okuyucunun ruhi gerilimini azaltır. “*Edebi eserlerin sağladığı asıl zevk sayılan bu derin doyum, Freud'a göre 'ruhumuzdaki gerilimlerin gevşemesi'dir. Bu 'gevşeme'nin nasıl oluştuğu hakkında tahminler vardır. Yazarın başarısı olan bu sonuç, onun okuyucuyu kendi hayallerinden utanmadan zevk alacak hale sokmasıyla gerçekleşir. 'Ruhumuzdaki gerilimlerin gevşemesi', bir çeşit arındırıcı etki (Katharsis) sayılır ki aslında ayıplanan ve bu yüzden de bilinçsiz arzulara dayanır; bu arzuların bastırılması için eskiden gerekli olan ve şimdi açığa çıkan enerji ise sanat eserinden alınan 'tat'a eklenir*” (Aytaç, 2009: 176). Psikanalitik eleştiri, sanat eserinden alınan hazzın ne olduğunu ve bunun başka hazlarla arasındaki farkı açıklar. Bu haz, iç dünyanın keşfi ile alakalıdır. Bilinç dışında tatmin olmayı bekleyen arzuların doyumunu yakalaması ile ruhi gerilim boşalır. Bunlar simgesel düzlemde gerçekleştiği için sanat eserinin tüketicisi, mahremiyeti ifşa olmadan rahatlar.

Sanat, edebiyat ifşa için son derece estetik bir yoldur. Yazar – psikanalist Engin Geçtan, “Yaratıcılığın nevrotik acıların bir ürünü olduğu ve nevrozun ortadan kalktığı anda yaratıcılığın sona ereceği biçiminde genel bir kanı vardır” der ve eser – sanatçı münasebetine değinirken psikanalitik açıdan şu yorumu getirir:

“*Sanat yapıtları çoğu kez yaratıcının ailesiyle ilişkilerine ya da çocukluk döneminde yaşadığı can sıkıcı bir olaya indirgenebilir. Esinlenmeden kaynaklanan sanat, her birimizde var olan evrensel ve zamanla sınırlanamayan bir şeyin kişisel anlatımıdır. Arketipsel bir motife kişisel bir biçim vermektir*” (Geçtan, 2002: 195).

Freud'un iç çatışmaların sonlanması için sanata meyledildiği ve çocukluk hatıralarının sanatçının eserlerinde iz bıraktığı fikri, yine onun yaptığı ünlü Leonardo incelemesi ile örneklenir. Freud'un bu görüşleri psikanalitik edebiyat kuramının teşekkülünde önemli rol oynar. O ayrıca insanın kurduğu düşlerin / fantasmaların, gördüğü rüyaların sanat üretiminde önemli bir yer tuttuğunu ileri sürer. Kimi zaman içeriğinden utanılan hayaller veya rüyalar bilinç dışınca maskelenerek estetik bir değişime uğrar ve sanatın malzemesi hâline dönüşür (Geçtan, 1994: 182).

Rüyalar psikanalitik düşüncede özel bir yere sahiptir. Yüklendiği anlamları fark etmek olguları, zihnin topografyasını çözmek için ipuçlarını ele geçirmeye yarar. Psikanalizin önemli argümanlarından biri olan rüya ile edebî eser arasında bir ilişki, bir benzerlik olduğunu söylemek mümkündür. Rüya salt gerçeklik değil bir tür kurmaca gerçekliktir. Edebî eserin de kurmaca gerçeklik olduğu bilinir. Bu soyut, kurmaca gerçeklik her iki kavramın kendine özgü koşullarında şekillenerek sahnelenir.

Rüyalarda bilinç dışı denilen faktör etkilidir. Gün içinde yaşananların tortusundan benliği yaraladığı için en derine itilmiş travmatik hatıralara dek insan ruhunun yüzeyden dip katmanına kadar her boyutu rüyalarda kendisini gösterir. Başkalarına söylenmeyenler, represe edilmiş (bastırılmış) duygular, temel dürtüler bazen açık bazen de sembollere bürünmüş olarak – üzeri örtülü biçimde – bilinç düzeyine aktarılır. Rüyalarda yaşanan bu durum edebî eserler için de geçerlidir. Edebî eser de bazen açık bazen sembollere dayalı olarak onu ortaya koyanın bilinç ve bilinç dışı süreçlerini ifşa eder. Rüya zihnin bir yansıması olduğu gibi edebî eser de sanatçının iç dünyasının bir yansımasıdır. Psikanalizde rüyayı yorumlayan terapist, rüyayı görenin iç dünyasını yorumlamaya çalışır. Psikanalitik edebiyat kuramına göre de eserdeki “*öznel yaşam*” ve “*bakış açısı*” çözümlenmeye çalışılır (Cebeci, 2015: 356). Bir rüyada nasıl günün kalıntılarından parçalar bulmak mümkünse edebî bir eserde yer alan gündelik konular, politik meseleler, o zamana özgü koşullar veya sorunlar da günün kalıntısı

denebilecek nitelikte hususlardır. Rüyalar yorumlanırken görünüşteki anlamından bilincin derinliklerine yol alınır. Edebî eserin derinlerinde yatan anlamı kavramak için de evvela yüzeydeki kurgudan, yapıdan yola çıkılır (Cebeci, 2015: 329).

Freud, eseri ve yazarı anlamada rüyayı anahtar kavram olarak değerlendirir. O, bu kavramı, eserin anlaşılmasına mani teşkil eden kapalılığın, ağırlığın kaldırılmasında manivela gibi kullanır. Buradan yazarın zihnine, bilinçdışına doğru iz sürmeye başlar. Bilhassa insanı tüm derinlikleri ve ihtişamı ile anlatmış yazarların eserlerinin bu bakımdan incelenmeye değer olduğunu düşünür; çünkü buradan çıkacak sonuçlar mühimdir. Bu sonuçlar sadece belli bir disiplin adına yarar sağlamaktan öte, insanoğlunun anlam dünyasını idrake yönelik olacaktır.

Edebiyat kuramlarına dair yaptığı özgün yorumlarla tanınan İngiliz akademisyen Terry Eagleton, rüya ve edebî eser arasında makul bağlar bulunduğunu belirtir. Rüyalardaki bilinçdışı arzular, yaşananlardan arta kalan “günün tortuları”, Freud’un ifadesi ile rüyanın hammaddesini teşkil eden bir çeşit örtük içeriktir. Rüyalardan hatırlananlar ise belirtik içeriktir. Rüyanın işleyiş düzeni sadece hammaddelerle izah edilemez. Bu işleyiş psikanalizin pratiğinin konusudur. Rüyalarda “ikinci gözden geçirim” denen safhada, uykuda görülecek olanın mantıklı, tutarlı olması için boşlukları dolduran, çelişkileri gideren, insicamsız yapıyı düzene sokan bir mekanizma devreye girer. Harekete geçen bu içsel mekanizma aslında, rüyanın üretiminin hammaddeden ibaret olmadığını anlatır. Rüya gibi edebî eser de düşünceyi, dili, başka edebî eserleri türlü tekniklerle ürüne dönüştürür. Bu teknikler edebî biçim olarak bilinen enstrümanlardır. Rüyadaki ikinci gözden geçirim gibi edebî eser ortaya konurken de benzer bir işleme başvurulur ve örtük içerik süzgeçten geçirilerek kusurlardan arınmış, tüketime hazır hâle getirilir. Eagleton’a göre edebî eser tıpkı rüya metni gibi üretim süreçlerini açıklayacak şekilde incelenebilir. Eserdeki örtük içeriği anlamaya yarayacak muğlaklıklar, noksanlıklar, gizemli sıçramalar “parapsaxis”e, tekrarlara, müphem ifadelere, imalara yoğunlaşmak suretiyle vuzuha kavuşur. Böylece eserdeki alt-metnlere inilerek bilinçdışı da çözümlenebilir. Nitekim Eagleton her edebî eserin alt-metnlere sahip olduğuna ve bu alt-metinlerin de eserin bilinçdışı yapısını sembolize ettiğine kânidir (Eagleton, 2014: 199-202).

Buraya kadar olan açıklamalardan anlaşılacağı üzere arınma ve rüya kavramları psikanalitik edebiyat kuramının zeminini teşkil etmede önemli bir yer tutar. Onlar kadar önemli bir diğer kavram ise “oyun” dur. Oyun bir taraflıyla rüya ile ilişkili bir kavramdır. Freud çocuklukta oyun kurarken gösterilen hayal gücünün yetişkinliğe erişildiğinde bir nevi “gündüz düşü”ne dönüştüğünü anlatır:

“İmgelemsel etkinliğin ilk izlerini çocukluk kadar erken bir dönemde aramamız gerekmiyor mu? Çocuğun en sevdiği ve en yoğun uğraşısı oyunlardır. Oyun oynayan her çocuğun yaratıcı bir yazar gibi davrandığını, oyunda kendine bir dünya yarattığını ya da daha çok dünyasında yer alanları kendisini mutlu edecek yeni bir biçimde yeniden düzenlediğini söyleyemez miyiz? ... Oyun dünyasına yüklediği tüm duygulara karşın çocuk bunu gerçeklikten oldukça iyi ayırır ve imgelemiş nesnelere ve durumlarını gerçek dünyanın kavranabilir ve görünür şeyleriyle ilişkilendirmekten hoşlanır. Çocuğun oyununu ‘düşleme’den ayıran tek şey bu ilişkilendirilmedir.

Yaratıcı yazar oyun oynayan çocuğun yaptığının aynısını yapar. Bir yandan keskin bir biçimde gerçeklikten ayırırken öte yandan çok ciddiye aldığı – yani büyük ölçekte duyguyla donattığı – bir düşlem dünyası yaratır. Dil çocukların oyunu ile şiirsel yaratı arasındaki bu ilişkiyi korumuştur... Ancak yazarların imgelemsel dünyasının gerçekdışılığının bu sanatın tekniği açısından son derece önemli bir sonucu vardır; çünkü gerçek olmaları halinde hiçbir hoşnutluk veremeyecek olan pek çok şey düşlem oyununda verebilir ve kendi içlerinde gerçekten sıkıcı olan pek çok heyecan bir yazarın eserinin gösteriminde hazır bulunan dinleyici ve izleyiciler için bir hoşnutluk kaynağı haline gelebilir...

O halde insanlar büyüyünce oyuna son verirler ve oynamaktan kazandıkları haz ürününden vazgeçmiş gibi görünürler. Ama insan aklını anlayan herkes bir insan için bir zamanlar yaşamış olduğu hazdan vazgeçmekten daha güç olan bir şeye çok zor rastlandığını bilir. Gerçekten de asla bir şeyden vazgeçemeyiz; yalnızca onu bir diğeriyle değiştiririz. Vazgeçme olarak görünen şey gerçekte bir yerine –geçenin ya da vekilin oluşumudur. Aynı şekilde büyüyen çocuk oynamayı bıraktığında hiçbir şeyden değil ama gerçek nesnelere oyun arasında bağ kurmaktan vazgeçer; oynamak yerine artık düşlemlemeye başlar. Gökyüzünde kaleler inşa eder ve gündüz-düşleri olarak adlandırılan şeyleri yaratır” (Freud, 1999: 125-127).

Sanatçı gündüz düşü gören kimsedir. Sanat eseri ise bir nevi gündüz düşüdür. Buradan hayallerin hem psikanaliz hem de edebiyat için önemli olduğu yargısı ortaya çıkmaktadır. Yukarıdan itibaren psikanaliz ile edebiyat arasında ilişki kurmaya yarayan benzerlik ya da yakınlıklar sadece bunlarla da sınırlı değildir. Temelde insanı ele alan bu iki sahanın yürüttükleri faaliyetle bir çeşit bilinçaltı temizliği yaptığını söylemek mümkündür. Psikanaliz ruhta düğümlenmiş sorunları çözerek nevrozları giderir. Edebiyat da hemen hemen aynı tesiri icra eder. Yazarın ve okurun ruhta biriken her türlü hissî birikiminin boşalmasını temin eder. Değişik hayallerden, bir türlü tatmin edilemeyen tutkularından, saplantılardan, bilinçaltındaki kalınlardan kurtulmayı sağlar. Yazmak, okumak zihni ve derinliklerini havalandırmaktır. Bu vasıtayla zihinde canlandırılanların verdiği doyum, nevroza yol açacak muhtemel tatminsizliklerin oluşmasına da mani olur. Üstelik bunu yaparken her ikisinin de müşterek bir tekniği kullandığı gözlerden kaçmaz. Edebiyattaki bilinç akışı tekniği ile psikanalizdeki serbest çağrışım büyük benzerlik arz etmektedir. Benzerliğin etkileşim kaynaklı olup olmadığına dair fikir yürüten İsmet Emre, “Freud’un 1900’den sonraki çalışmalarında serbest çağrışımın ne denli önemli olduğu ortadadır. Gerçekte, Freud’un yayınlarının bilinç akışı tekniğinin önde gelen temsilcilerinden Virginia Woolf’un eşinin matbaasında basılması Woolf’un Freud’dan etkilendiği konusunda yeterince bilgi vermektedir. Yine bilinç akışı tekniğinin ve serbest çağrışım yönteminin temsilcilerinden olan J. Joyce’un Ulysses adlı eseri de aynı matbaada basılmıştır” der (Emre, 2005: 302-303). Ayrıca ikisinde de dil, söz gibi ortak bir aracın kullanılması, söz konusu yakınlıkları perçinleyen bir başka özelliktir. Makalenin “Kavram ve Öğreti” kısmında, Freud’un hipnotik telkinin tesir gücüne dair söyledikleri bu noktada hatıra gelmelidir. Sözün gerek edebiyat gerekse psikanaliz için taşıdığı kıymet ortadadır.

Edebiyat aynı zamanda estetik bir iştir. Estetik ve psikanaliz üzerine çalışmaları ile bilinen akademisyen Murielle Gagnebin, “Hem estetikçinin hem de psikanalizin işinin merkezinde, simge, form, ritim, yapı, sessizlik ve ‘boşlukları’ konuşurma sanatı olan yorum vardır.” diyerek konuya dair yeni bir pencere açar (Gagnebin, 2001: 233). Yorum kavramının kapsayıcı bütünlüğünde yürütülen psikanaliz, edebiyat kuramı ve eleştirisi kesişen kümeleri meydana getirir. Psikanalitik kuram ya da eleştiri, edebî eserdeki söz konusu simgeleri, sessizlik ve boşlukları yorumlarken cüretkârdır ve ifade edilmemiş olana dikkat çekmede hüner gösterir. Hayallerin, arzuların eserde işlenmiş olmasına psikanalitik kuramın yaklaşımı, diğer kuramlardan farklıdır. Psikanalitik yaklaşımın temelinde zihin süreçleri, bilinç unsuru olduğundan getirdiği perspektif de değişiktir. Odaklandığı noktaların başka olması, özgün yorumlarının sebebidir. Psikanaliz ve edebiyat münasebetine ilişkin şu sözler kayda değerdir:

“Edebi eserlerin yarattıkları etki ve sanatçının oluşturduğu, meydana getirdiği sanatında, yazarın yazdığı metinlerde bize açtığı dünyada kendi hayal gücünün, fantasmalarının çıplak bir şekilde sunulmuş olması psikanalizi bu disiplinlere yöneltmekte ve onların derinliklerine dalmayı bir şekilde gerekli kılmaktadır. Eseri oluşturan yazarın derdini ve bir taşkınlık halinde oluşturduğu eserin içeriğini, anlamını, varoluş nedenini bilmek, bu yazma edimiyle arzusuna erişip erişmediğini,

maksadına ulaşıp ulaşmadığını anlamak, eserin arkeolojisini çıkarmak için gerekli gözükmektedir.” (Sarı, 2008: 66-67).

Edebiyat ve psikanaliz arasındaki yakınlık, benzerlik, ortaklık arz eden hususların yanı sıra iki disiplinin işbirliği yapması gerekliliğine dair yukarıda söylenenler, psikanalitik edebiyat kuramının doğuşuna ve sahip olduğu perspektife dair fikir vermektedir.

Psikanalitik edebiyat kuramı sanatçıyı merkeze alır. Bu tarafıyla sanatçının ruh dünyasının anlaşılması, yine sanatçının bilinç ve bilinçdışına bakan yönleri ile ortaya koyduğu eser arasında muhtemel bağların tespit edilmesi esastır. Edebî eserlerde yer alan kahramanların iç dünyaları, onların ruhi durumlarına yönelik tasvir ve tahliller gerek eseri gerekse sanatçıyı anlamak bakımından incelemeye değer hususlardır. Çocukluk dönemi hatıraları, hissî yoğunluğu bilinçaltına işlemiş hadiseler, bilinçdışının belirgin biçimde boy gösterdiği savunma mekanizmaları ancak psikanalitik edebiyat teorisi ile ele alınır ve daha kolay anlaşılacaktır.

Bunlarla beraber sanatçıların bilinçaltılarında gömülü olanları, öngörülerini, iç dünyalarını sanat vasıtasıyla anlattıkları düşünüldüğünde, edebî eserlerdeki kurgusal yapının, karakterlerin bir çeşit psikanalitik olay örgüsü meydana getirdiği; dolayısıyla anlatılanın da çözümlenme ihtiyacında olan psikanalitik bir hikâye teşkil ettiği hükmünü vermek mümkündür (Cebeci, 2015: 183). Üstelik psikanalizden faydalanılarak edebî eserlerdeki kahramanların ruh hâllerindeki normal ve anormal unsurların tespiti sağlanabilir. Kurgunun gerçeğe olan uyumsuzluğu, çelişkisi, tutarsızlığı varsa giderilebilir (Emre, 2005: 325).

Edebiyat eserlerine getirilen psikanalitik eleştiri genelde yazara, şaire odaklanmakla birlikte, eserin muhtevasına, biçimine ya da onun okuruna da yönelik olabilir. Terry Eagleton sanatçı ve muhteva eleştirisinin sıklıkla yapıldığı ancak biçim ve okur odaklı psikanalitik eleştirinin genelde ihmal edildiği kanaatinde. Psikanalizin okur tarafına yönelttiği bakışı irdeleyen Eagleton Norman Holland, Kenneth Burke, Harold Bloom gibi Amerikalı üstatların yazdıklarından yola çıkarak konuyu açıklar. Edebî eserlerdeki fanteziler ve savunma mekanizmaları, sahip oldukları makul anlam dünyası ve bezendikleri ince estetikle okuyucuya haz verir. Okurun bastırıldığı arzuları yumuşatarak benlik hâkimiyeti kurmasını sağlar. Edebî eser anksiyete ile mücadeleye yardımcıdır. Hayata bağlayıcıdır. Normalleştiren ve terapötik bir yönü bulunur. İkna edicidir. Norman Holland okurların esere verdiği bilinçdışı tepkileri analiz ederek eserin yorumlanmasıyla okurların kimlik inşaları arasında anlamlı bir ilişki bulur. Edebî eserler benliğin bütünlüğünü tesis eden, egonun tahribini, dağılımını bertaraf edebilen bir özelliğe sahiptir. Çeşitli yönleriyle kişiyi ruhen uyumlu kılmaya yarar. Okurun sağlıklı bir psikolojiyi elde etmesine destek olur ve onu normlardan sapmalara karşı korur. Rahatsız edici kişilik özelliklerini törpüler (Eagleton, 2014: 203). Kısacası Eagleton psikanalitik düşüncenin edebiyata okur bağlamında dinamik bir bakış getirdiğini anlatır.

Psikanalistlerin sunduğu görüşlerin edebiyat incelemelerinde yeni bakış açıları geliştirmek bakımından destek veren yönleri üzerinde düşünülmelidir. Sözelimi Jung'un kolektif bilinçdışı ve arketip anlayışının bilhassa halk edebiyatı araştırmalarında fayda sağlayacağı öngörülebilir. Rus halkbilimci Vladimir Propp'un "Masalın Biçimbilimi" eserindeki tez ile Jung'un geliştirdiği kuramın arasında çizilecek bir hat, yeni bir sentez doğurabilir.

Ayrıca psikanalizin edebiyat eğitimine yeni, değişik bir perspektif kazandırabileceğini düşünmek mümkündür. Nitekim Mehmet Önal, "psikanalist metot, şuuraltındaki bastırılmış duyguları ortaya çıkarmakla yeni bir edebiyat eğitimi de teklif ediyordu. Edebiyat eğitiminde önemli olan bu husus, eğitime ve edebiyata tam olarak aktarılamamıştır. Yapısalcı, formalist veya psikanalist

yorumlarla ortaya çıkan teklifler, yeri gelince bir eğitim metodu olarak da incelenenmelidir.” demektedir (Önal, 1999: 117).

Psikanaliz en genel anlamıyla “Nedeni neydi?” sorusunun ruhi kökenine ışık tutmayı amaçladığından, sanat üretiminin doğasını anlamaya yardımcı olur. Bir sanat eseri ortaya koymanın safhalarını anlaşılır kılmak için çabalar. Sanatçıyı otopsi masasına yatırıcasına inceler. Biyografisi, ruhi dalgalanmaları, tutumları ve üslubu ile sanatçı çok boyutlu biçimde ele alınır. Yazardan esere uzanan çizgiyi bu bilgiler eşliğinde irdeler. Bir sanatçının külliyatını psikanalitik edebiyat kuramı ile incelemek, şahıs ve eser arasında sıkışmış, gizli kalmış, farkına varılmamış pek çok hususun keşfine vesile olabilir; çünkü psikanalitik düşüncenin temel argümanları ihsas, sembolleştirme, anlamı kasten muğlak bırakma gibi her türlü kamuflajı deşifre etmeye yöneliktir. Maskelenen gerçeğin ne olduğuna yoğunlaşır. Bilinçdışından bilince nakledilenin peşindedir. Bu naklin üstündeki estetik örtünün neyi perdelediğini araştırır. En ufak bir kalem sürçmesinin bile üzerinde durur. Leonardo’nun yazdığı aşağı yukarı üç satırlık bir notta, gereksiz tekrarladığı bir kelimedenden, Freud’un biyografiyi ve psikanalitik birikimini kullanarak nasıl bir sonuca ulaştığını bilmek, hatırlamak gereklidir. Bazen bir kelime, tek bir imaj, mahcup bir ima metnin kilidini açmaya kâfidir. Metindeki üslubun değişimi, değişimin neyi ifade ederken meydana geldiği, sonrasında süreklilik arz edip etmediği psikanalitik dikkatin odaklandığı hususlardır.

Sanat, edebiyat incelemelerinde psikanalizin kullanımı için ileri sürülen görüşler, bir takım ayrılıkları, farklı bakış açıları da beraberinde getirmiştir. Sözelimi Freud’un sanatçıya yönelik titizliğine mukabil Lacan metne önem verir. Jung da Freud gibi sanatçının kişiliğine yoğunlaşmaz. Bunun sanat eserini sınırlandıracağını düşünür. Sanat eserinin evrenselliğine atıfta bulunarak ondaki bireyüstü özelliğin kolektif bilinç ve arketiplerle, sembollerle anlaşılacağını düşünür. Gürsel Aytaç, Jung’un edebiyat bilimindeki yerine değinirken Jung’un bu görüşlerinin yabana atılmayacağını söyler. Söz konusu fikirlerin modern zamanlar için de geçerli tarafları bulunduğunu, “arketipler modern imgelerde de gizlidir, mesela son zamanlarda trafik kazaları ve enflasyonun büyümesi ‘canavar’la dile getirilmekte, ‘devlerin savaşı’, ‘devi öldüren kahraman’ gibi kullanımlara rastlanılmaktadır.” cümleleri ile anlatır. Jung, yazarı bilge bir kılavuz olarak görür; fakat yalnız yazarı değil; eleştirmeni de çağın ve milletin bir kılavuzu olarak görmektedir (Aytaç, 2009: 178).

Jung’un, kuramın uygulanması noktasında Freud’a itirazları vardır. Öncelikle, onun sanatçıyla nevrozluyu denk tutan yaklaşımına itiraz eder. Böyle düşünülürse sanat eseri de bir semptomdan, patolojik bir olgudan öteye geçemez. Ayrıca Freud’un sanatçı ile ebeveyni arasındaki ilişkiye verdiği önemi sorgular. Psikanalitik bir eleştiride bulunurken, biyografik detaya işaret etmekle mahremiyete yüklenmek arasındaki farka özen gösterir. Bu nezaketi gösterememenin yol açacağı sakıncalara dikkat çeker (Jung, 1997: 310-311).

Psikanalitik edebiyat kuramı belirli yönleri ile tenkide tabii tutulmuştur. Genel olarak psikanalitik kurama muhalif görüşler, Freud ve Lacan tecrübeleri üzerinden gelir. Freud’un tutturduğu yola yapılan itirazlar – ana hatları ile – söz konusu tezlerin edebî eserin yorumlanışına uygulanmasına ve edebî biçimin psikanalizce izahına yöneliktir. Freud’un eseri rüya ile çözümlemesinin estetik, tarihi, edebî bir takım görüşleri dışlamak olduğunu düşünenler vardır. Ayrıca sanat kavramı daha geniş açıdan ele alınmalı diyenler, psikanalizin biyografik yaklaşımının, dar açıdan yapılmış eksik incelemeler ortaya koyacağını öne sürer. Bu yöntemin her esere uygulanamayacağı da yine savunulan görüşler arasındadır. Lacan’ın yapısalcı psikanalizi ise toplumsal şartları dışladığı gerekçesiyle eleştirilmiştir. Onun sembol ve anlam arasında kurduğu ilişkinin işlenen konu ile kısıtlı kaldığını düşünenler, buradan yaptıkları bir genelleme ile Lacan’ın yönteminin sınırlılığına dikkat çeker (Aytaç, 2009: 176-180).

Bugünün dünyasında psikanalizin edebiyat araştırmalarında kullanılması yaygınlık kazanmıştır. Yukarıda isimleri zikredilen Avrupalı ve Amerikalı akademisyenler bu müşterek mesainin sistemleşmiş, olgun örneklerini sunmuşlardır. Batı menşeli bir teori olmasının ve başından itibaren kendisiyle Anglo Sakson kültür çevrelerinin haşır neşir bulunmasının söz konusu yetkinlikteki payı aşıkardır. Buna dair en son örneklerden biri Harold Bloom'dur. Amerikalı eleştirmenin psikanalizden istifade ederek sunduğu genç ve iddialı teori, psikanalizin özünde yatan maddeci ruhla hümanist çizginin telifinden ortaya çıkar. Psikanaliz esasında Freud'un zihin evreninin şekillenmesinde rolü olan Darwin ve Marks gibi düşünürlerin görüşlerinden serpintiler içerir. Psikanalitik mantığın altında Marksist ideolojiden izler bulmak zor değildir. Marksizm'deki maddecilik, psikanalizde bir tür bedeni anlayış (cinsiyet) olarak tezahür etmiştir. Onun felsefi köklerine inmek makalenin konusu olmadığı için psikanalizin genetiğinin Marksizm'den "DNA" lar taşıdığını söylemek kifayet eder. Harold Bloom işte bu yapıyı hümanist anlayışla telif etme çabası vererek bambaşka bir perspektif geliştirmiştir. Onun bu bakışı, edebiyat ve psikanalizin son dönemdeki büyük ve verimli hamlelerinden biridir. Bloom'un "etkilenme endişesi" şeklinde kavramlaştırdığı edebî anlayış, bir çeşit negatif metinlerarasıcılıktır. Bloom, Odip kompleksini edebiyat kanonuna uygular. Edebî gelenekte yer alan kurucu babaların yerine geçmek, onları aşmak isteyen sanatçılar, önceki eserleri otoritenin gücünü yadsımak için okurlar. Halefler, seleflerine benzememek için kendi metinleri üzerinde durmadan çaba sarf eder. Bitmeyen, hararetili bir Odipal rekabeti anlatan etkilenme endişesi - tabiri caizse -edebî bir anksiyete, edebî bir nevrozdur. Bloom'un bu özgün yaklaşımı son dönemlerin en dikkat çeken psikanalitik edebî yorumlarından biridir. Eagleton onun yaklaşımını, eksikleri ve çelişkileri ile beraber, edebiyat sahasında inşa edilmiş orijinal bir psikanalitik savunma mekanizması olarak değerlendirir (Eagleton, 2014: 204).

Batı dünyası kendi büyük şairlerini ve yazarlarını (en yoğun biçimde Shakespeare'i) psikanalitik eleştiriye tabi tutmuş, bu kuramın sağladığı imkânlar eşliğinde edebiyatı, kültürü yeniden yorumlayarak sosyal bilimler alanında belli bir açılım sağlamıştır.

Türkiye'de psikanalizin akademik düzeyde edebiyat araştırmalarında kullanılması Mehmet Kaplan'la başlar. O, hikâye ve şiir tahlillerinde psikanalizden yardımcı disiplin olarak istifade etmiş ve psikanalizin edebî tenkide nasıl bir perspektif sunabileceğini örneklerle göstermiştir.* Kimi metinlerin kilidini açmada anahtar olarak özellikle Jung'un kolektif bilinçdişı ve arketip kavramlarına başvurduğu müşahede edilir. Kendisinden sonra psikanalizin edebiyat araştırmalarında kullanılması peyderpey artar. Tanpınar'dan Edip Cansever'e, Yakup Kadri'den Yusuf Atılgan'a, Erhan Bener'den Adalet Ağaoğlu'na yapılan araştırmalarla her yıl genişleyen bir çalışma halkası oluşmuştur. Kimi zaman çarpıcı tekil örnekler dikkati çeker. Kuramın spesifik bir alan olan divan şiirine uygulanmasının mümkün olup olmadığına dair fikir jimnastiğinin yapıldığı makaleye de rastlanır; kuramı 16. asır şiirine uygulayana da... Fethi Tevetoğlu'nun 1950'lerin başında Hisar'da yazdıklarından bugüne İstiklal Marşı'nın psikanalizi de yapılmıştır, Cahit Sıtkı'nın şiirleri de incelenmiştir. Bunların belli bir kısmının edebiyat değil psikoloji alanından, psikiyatr kimliği taşıyan kimselerce yapıldığı belirtilmelidir. Nihayetinde Türk edebiyatında, konu özelinde hatırı sayılır bir birikimin olduğu kabul edilmelidir. Ne var ki Türkiye'de alana yapılan katkının dış dünya ile mukayese edildiğinde, nitelik ve

* Mehmet Kaplan'dan önce psikanalizden istifade ederek Tefvik Fikret üzerinde duran A. İzzettin şadan'ın "Tefvik Fikret ve Psychanalyse Tetkikleri" başlıklı inceleme serisinin kayda değer bir çalışma olduğunu belirtmek gerekir. Yazar 1929 Eylül'ünden 1930 şubat ayına dek birden ona numaralandırdığı seri yazılar hâlinde İçtihat'ta, konuya dair fikirlerini serdedir. Daha sonra 1940'ta, Yeni Adam'da, "Tefvik Fikret Meselesi" başlığı ile konuyu tekrar ele alır ve on yıl önce psikanalizi kullanarak yaptığı değerlendirmelere atıfta bulunur. Bu hususa değinen ve mezkûr incelemelerin künye bilgilerini de ihtiva eden bir çalışma olarak şuna bakılabilir: Nuran Özlük: "1939 – 1940 Tefvik Fikret Münakaşaları 2. Yeni Adam Dergisi'nde 'Tefvik Fikret Anketi' ve Bu Anket Etrafında Gelişen Münakaşalar", JASS Volume 5, Issue 4, p. 333 – 353, Ağustos 2012.

nicelik bakımından sınırlı olduğu gerçeği ifade edilmelidir. Bilhassa Batı edebiyatlarında kuramı geliştirip uygulayanların Türkiye'ye göre zengin bir literatür oluşturduğu ortadadır. Bu literatür, uluslararası bir kadro tarafından mütemadiyen yapılan ilavelerle zenginleşmiştir. Bizde ise Kaplan'ın ardından istim üstünde, süreklilik arz eden sistemli bir temponun varlığından söz etmek güçtür. İnsicamlı ve saygıdeğer çalışmalar yok değildir ancak bunlar sayıca azdır. Nitelikli çalışmaların daha da artması, sadece edebiyat adına değil sosyal bilimlerin gelişmesi adına da kazanç olacaktır.

SONUÇ

Psikanaliz ortaya çıkışından bugüne dek entelektüel çevrelerin etrafından uzaklaşmadığı canlı bir disiplindir. Konu insan olunca, sermayesi düşünce olanların mutlaka uğradığı duraklar vardır. Ruh gibi meçhul bir engine odaklanmış psikanaliz de cezbedici düşünce duraklarından biridir.

Psikanalizin ortaya attığı görüşler, sezgi ve mantığı harekete geçirecek cinsten olmakla birlikte, çarpıcı ve yadırgatıcıdır. İleri sürdüğü tezler aynı zamanda kendi mahiyetine dair de merak uyandırır. Başından beri eksik olmayan bir ilgiye mazhar olmasının sebebi budur. Psikanaliz zaman içerisinde tecrübe ve akılla yoğrulmuş düşünceye yeni bir kulvar açar. Bu kulvar sadece tıp, psikoloji, hekimlik sahalarında değildir. Felsefe, uygarlık tarihi, sanat da bu yeni düşünce biçiminden nasibini alır. Mamafih sansasyonel çıkışı ve beraberinde getirdiği polemik dalgası, devamlı olarak güvenilirliği hakkında bir türlü tamamıyla dağıtamadığı bir şüphe bulutuyla yaşamasına neden olur. Test etme ve kanıtlama bakımından üzerinde yapılan tartışmalar hâlen devam etmektedir. Çeşitli kesimlerin itirazları cevaplanmayı beklemektedir. Mesela feministler cinsiyet merkezli bakış açısına sahip olan Freud'un görüşlerini şiddetle eleştirmektedir. Açıkçası psikanalitik kuramın sorunsuz olduğunu söylemek mümkün değildir. Her kuramda olduğu gibi itiraz noktaları vardır ancak psikanaliz konuya ilgi duyanların katkıları ile o ilk zamanların sınırlı, yer yer "tüyler ürperten" görüşlerinin çok ötesine geçmiştir. Ortaya çıkışından günümüze kadar psikanalizin paradigması büyük bir gelişme kaydetmiştir. Çağın en genç disiplinlerinden olmakla birlikte kurucusunun sunduğu perspektifi aşmış; uzmanların, düşünürlerin emekleri ile etkili bir vizyona kavuşmuştur. Hakkındaki eleştiri, itiraz ve tartışmalar nihayete ermese de psikanaliz, varlığı tescillenmiş bir disiplin olarak çalışmalarını yürütmektedir. Gelişimi ve tarihçesi göz önünde bulundurulduğunda, kısa periyotlarla kendini yenileyen bakış açıları elde ettiği ve paradigma inşasını halen sürdürdüğü müşahede edilir.

Psikanaliz tıp dışında edebiyat, antropoloji, sosyoloji gibi bilim dallarına da uygulanabilir bir kuramdır. Kuramın başka sahalara taşınabilmesindeki rahatlık onu kullanışlı kılmış, öğretisi de böylece yaygınlaşmıştır. Psikanalitik düşünce, edebiyat sanatına ve eleştirisine derinlik kazandırmıştır. Edebiyatın malzemesi kelimeler, hayaller; kaynağı ise insan ruhudur. Bunlar psikanalizin birinci dereceden araştırma havzasıdır. İnsan hayatının söz konusu edildiği bir yerde "psişe"yi*, psikolojiyi dışlamak mümkün değildir. İnsan hayatı ise edebiyatın temel konusudur. Dolayısıyla edebiyat ve insan ruhu üzerine olan çalışmalar zaten kaçınılmaz biçimde yolları kesişen iki koldur. İnsan ruhunun sınırsızlığı, bilinmezliği, derinliği ve muhteşem oluşu bu iki disiplinin böylesine engin bir sahada işbirliğinde bulunup birbirinden faydalanması için gerekli olan en büyük sebeptir.

Psikanaliz sanat üretiminin doğasını kavramaya fayda sağlar. İstekler, korkular, sinsi sevinçler, heyecan dalgaları, ruhi sorunlar, her türlü duygu birikimi bilinçaltına yapılan sondajla nedenleriyle birlikte açığa çıkar. Psikanaliz bu pratiği yaparken bir anlamlandırma ve yorumlama sistemi kurar. Sistemin kendine has istinat noktaları vardır. Bunların başında rüya yorumu gelir. Rüyaların yorumu kişinin bilinçaltı, benliği, olaylara bakış açısı hakkında bilgi verir. Aslında sanat

* Psişe terimi psikolojide ruh, zihnî etkinlerin tümü anlamında kullanılır.

eserlerinin – anlamlı kümeler veya kanonlar şeklinde tertip edilerek – bu teknikle istikrarlı bir yorumu kültürün oluşumu, yapısı ve normlar üzerine fikir yürütmede yardımcı olur. Böyle bir faaliyete girişerek özgün, sıra dışı sonuçlara ulaşmak olasıdır.

Mamafih rüyayı anahtar olarak kullanarak farklı araştırmalar da yürütülebilir. Bir yazarın eserinde rüya kavramına bağlanacak unsurlar irdelenerek özel, kısmi bir takım sonuçlara varılabileceği gibi yazarın diğer tüm eserleri mütalaa edilerek tutarlılık arz eden yönlerinden genel hükümler çıkartılabilir. Başka yazarlardan çıkan sonuçlarla karşılaştırmalar yapılması suretiyle rüyaların edebî eserlerdeki işlevlerine, taşıdıkları anlamlara, bunların yazardan yazara, şairden şaire değişiklik gösteren taraflarına dair ayrıntılı çalışmalar yürütülebilir. Buradan sanatçıların ruh dünyalarına yönelik çıkarımlarda bulunmak, edebî türler bazında rüyanın anlam dizgesini tespit etmek, dönemlerle bu dizge arasındaki ilişkiyi yorumlamak gibi daha önce hiç yapılmamış çok boyutlu çalışmalar ortaya konabilir. Örneğin rüya odak alınarak Tanzimat Dönemi eserleri ile Cumhuriyet Dönemi eserleri tür, yazar, hayal gibi karşılaştırma noktaları saptanarak irdelenebilir. Ziya Paşa'nın yazdıkları ile Tanpınar'ın kaleme aldıkları arasındaki farkın ne olduğu; dönemin zihne, duyuşa, hayale, rüyaya nasıl tesir ettiği tartışılabilir. Bu tarz araştırmalarla üslup ve ruh hâli arasındaki ilişkiye dair çeşitli bulgulara ulaşmak olasıdır.

Psikanalitik edebiyat kuramı temel olarak arınma, rüya, oyun, nevroz, iç çatışma, savunma mekanizmaları kavramları üzerine kuruludur. Her türlü otorite figürüne merak ve kuşkuyla yaklaşır. Hegemonik unsurların insanlığın bilinçdışında nasıl görüldüğünü araştırır. Baba, devlet, Tanrı, sistem olguları hakkında zihnin işleyiş ve algılayışına yönelik fotoğraflar verir. Bunu yaparken, psikanaliz makinesinin merceği edebiyat eserlerine odaklıdır; çünkü edebiyat, hayatın temsilidir. Hacimli yapılarıyla romanlar, tüm detaylarını vererek; yoğunlaşmış metinler olarak şiirler, simgeleşmiş şekilde akıp giden zamanı, hayatı, yürüyen sistemleri, kaos hâlindeki kosmosu, insanoğlunun iç dünyasını farklı formlarda, verili biçimde sunar. Edebiyatı psikanaliz eşliğinde okumak, insanın ya da toplumun kurulu düzenle, otorite ile münasebetini inceden inceye etüt etmeye yarar. Tüm bunların dışında, edebî eserlerdeki alt metinleri çözümleyerek cinsiyet, siyaset, zihniyet düzleminde yapılabilecek değişik okumalar için alternatifler getirir.

Psikanaliz, yazarın ve toplumun ruhunun esere niçin ve nasıl yansıdığını araştırmaya yardımcı olur. Edebî eser, yazarın olduğu kadar içinden çıktığı toplumun, kültürün ruhundan da izler taşır. Eserin toplum ruhunun ve o toplumun kültür özelliklerinin niteliğini yansıtmadığını düşünmek zordur. Edebî eser ile sosyal ortamdaki sorunlar, sevinçler, endişeler tasvir edilerek hayatın hissi panoraması çıkartılırken okur, eserde belli bir bilincin izlerini takip eder. Bu sağlıklı, hasta veya yaralı bir bilinç olabilir. Psikanalitik kuram, bakışları işte bu noktaya çekmede mahirdir. Bilincin durumu, geçmişin onu nasıl şekillendirdiği, ifade ettiklerinin aslında ne manaya geldiği, söylediklerinden yola çıkarak söylemediklerinin neler olduğu eserin birleşenlerinden yola çıkılarak saptanır. Böylesi çok yönlü bir tahlilin, edebiyat araştırması bakımından ne denli kazançlı olduğu açıktır.

Psikanalitik edebiyat kuramı ile yapılan araştırmalarda ağırlık, genellikle yazar ve eser üstündedir. Oysa onun bir de okur cephesi bulunmaktadır. O, okuyucunun hangi metinlerden, niçin haz aldığı ve hangi metinlerden, niye uzak durmayı seçtiğini açıklar. Haz ve elem felsefesinin nispi bir tefsirini yapmak suretiyle okuyucunun metin karşısındaki durumunu ele alır. Psikanalizin merkezinde yer alan epiküryen bakış, okuyucudaki bilinçdışı ve tercih birleşimini anlaşılır biçimde ortaya koyar. Bu tarz incelemelerin Türk edebiyatında pek tecrübe edilmediğini, böyle bir boşluğun araştırmacıların gayretlerini beklediğini söylemek gerekir.

Psikanalitik edebiyat kuramı yerli ve yabancı uzmanlarca kritiğe tutulmuş; eksikleri, kusurları belirtilmiştir. Bununla beraber tıpkı diğer edebiyat kuramları gibi işlemekte ve gün geçtikçe daha fazla

kendisine başvurulmaktadır. Üstelik diğer kuramlarda olmayan tarafları da birer avantaj olarak görülebilir. Sosyal bilimlerin esnek ve yeniliğe açık dünyası araştırmacılara her türlü olanağı sunmuştur. Nihayetinde bu sahadaki her kuram bir bakış açısı, bir tercih, bir değerlendirme biçimidir. Edebiyat araştırmacıları, yapacağı çalışmaya uygun enstrümanları seçmek zorundadır. Hangi bakış açısı, hangi değerlendirme biçimi seçilirse seçilsin bir takım pürüzlerin yaşanmasının muhtemel olduğu hatırdan çıkmamalıdır. Kusursuz bir edebî kuram ancak akademik bir ütopyadır. Çağın dinamizmine ayak uyduramayan teorilerin söndüğü, hayatın hızının kavramları aşındırdığı bir dönemde, psikanalitik düşüncenin ilk hâlinden şu an sahip olduğu anlamlar rezervine uzanan yolculuğuna bakılırsa, kendini ne denli yenilediği ve doğuşundan itibaren sürekli olarak kullanıma elverişli bir hâlde olduğu ortadadır. Hızla değişen ve yenilenen dünyanın en genç kuramlarından olan psikanalitik kuramın da bu çerçevede ele alınması gerekir.

KAYNAKÇA

- Adler, A. (2012). *Yaşamın Anlamı ve Amacı*. İstanbul: Say Yayınları.
- Alper, Y. (2012). *Psikanaliz ve Aşk/Psikanaliz, aşk ve yaratıcılık üzerine*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Aytaç, G. (2005). *Edebiyat ve Kültür*. Ankara: Hece Yayınları.
- Aytaç, G. (2009). *Genel Edebiyat Bilimi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Cebeci, O. (2015). *Psikanalitik Edebiyat Kuramı*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Eagleton, T. (2014). *Edebiyat Kuramı*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Emre, İ. (2005). *Edebiyat ve Psikoloji*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Freud, S. (1996). *Psikanaliz Üzerine* (Çev: Kâmuran Şipal). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Freud, S. (2004). *Psikanaliz Üzerine* (Çev: A. Avni Öneş). İstanbul: Say Yayınları.
- Freud, S. (1999). *Sanat ve Edebiyat*. İstanbul: Payel Yayınları.
- Gagnebin, M. (2011). *Psikanalitik Bir Estetik İçin* (Çev: Simla Ongan). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Geçtan, E. (2002). *Psikanaliz ve Sonrası*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Geçtan, E. (1994). *Varoluş ve Psikiyatri*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Habip, B. (2012). *Psikanalizin İçinden*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Jung, C. G. (1997). *Analitik Psikoloji*, (Çev: Ender Gürol). İstanbul: Payel Yayınları.
- Önal, M. (1999). *En Uzun Asrın Hikâyesi – Yeni Türk Edebiyatına Teorik Bir Yaklaşım*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Rank, O. (2001). *Doğum Travması*, (Çev: Sabir Yücesoy). İstanbul: Metis Yayınları.
- Sarı, A. (2008). *Psikanaliz ve Edebiyat / Teori – Uygulama*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.
- Todorov, T. (2001). *Poetikaya Giriş*, (Çev: Kaya Şahin). İstanbul: Metis Yayınları.